

श्रीमद्भगवद्गीता पाठशाला

माधव

बाग

गिरगाँम

मुंबई ४

संन्यासयोगः

अध्याय १८

संपादन - विद्यावती त्रिपाठी १९८२

५ १८६१]

संवत् १९९६

[सन १९३९

१०

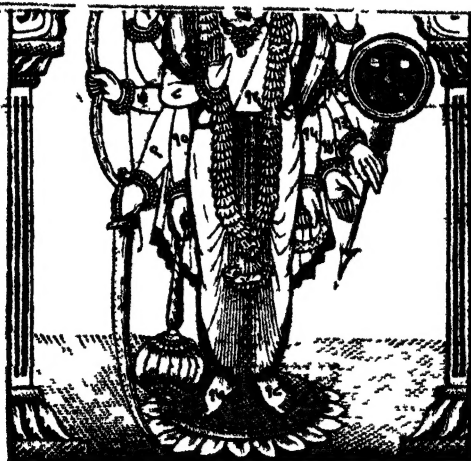
गुजरात विद्यापीठ ग्रंथालय

। गजगती स्पीरा । विमान ।

नमस्कार २२३८२ विमान

ग्रन्थनाम अगस्त्यशर्ष ५१६

वर्गिक १५

प्रागस्त्य भार्गशीर्ष शु० ११०

वक्त्राणि पञ्च आनीहि पञ्चाभ्यायाननुक्रमात् ।

दक्षाभ्यायाम्बुजांश्चैकमुदरं द्वौ पदाम्बुजे ॥ १ ॥

एवमष्टादशाभ्यायी वाङ्मयी मूर्तिरेश्वरी ।

आनीहि ज्ञानमात्रेण महापातकनाशिनी ॥ २ ॥

श्रीमद्भगवद्गीतावाङ्मयी मूर्ति

श्रीगीता

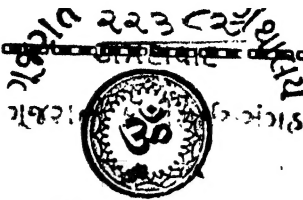
प्रागट्य भार्गशीर्ष शु६ ११०

वक्त्राणि पञ्च जानीहि पञ्चाध्यायाननुक्रमात् ।

दशाध्यायान्भुजांश्चैकमुदरं द्वौ पदाम्बुजे ॥ १ ॥

एवमष्टादशाध्यायी वाङ्मयी मूर्तिरैश्वरी ।

जानीहि ज्ञानमात्रेण महापातकनाशिनी ॥ २ ॥

સન્યાસયોગ:- અધ્યાય ૧૮

અર્જુન ઉવાચ ।

સન્યાસસ્ય મહાબાહો !, તત્ત્વમિચ્છામિવેદિતુમ્ ।
ત્યાગસ્ય ચ હૃષીકેશ !, પૃથકેશિનિષ્ઠન ! ॥૧॥

શ્રીમગવાનુવાચ ।

કામ્યાનાં કર્મણાં ન્યાસં, સન્યાસં કવયો વિદુઃ ।
સર્વકર્મફલત્યાગં, પ્રાહુર્મ્યાગં વિચક્ષણાઃ ॥૨॥

અધ્યાય ૧૮ મો-સન્યાસયોગ

અર્જુન બોલ્યા:-

હે મોટા બાહુવાળા ! હે ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખનારા !
હે કૃશી દેત્યને મારનારા ! હું સન્યાસના અને ત્યાગના
તત્ત્વને, બે વચ્ચેના તફાવતને (સારને) જુદા જુદા જાણવાને
ઈચ્છું છું. ૧

શ્રીમગવાન બોલ્યા:-

કામ્ય (એટલે મનમાં કંઈક ફળની આશા રાખીને
કરવામાં આવતાં) કર્મોને છોડી દેવાં તેને પંડિતો સન્યાસ
કહે છે અને સર્વ કર્મોનાં ફળને છોડી દેવું તેને પંડિતો
ત્યાગ કહે છે. ૨

ત્યાજ્યં દોષવદિત્યેકે, કર્મ પ્રાદુર્મનીષિણઃ ।
 યજ્ઞદાનતપઃકર્મ, ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપરે ॥૩॥
 નિશ્ચયં શૃણુ મે તત્ર, ત્યાગે ભરતસત્તમ ! ।
 ત્યાગો હિ પુરુષવ્યાઘ્ર !, ત્રિવિધઃ સંપ્રકીર્તિતઃ ૪
 યજ્ઞદાનતપઃકર્મ, ન ત્યાજ્યં કાર્યમેવ તત્ ।
 યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ, પાવનાનિ મનોષિણામ્ ૫
 એતાન્યપિ તુ કર્માણિ, સંગં ત્યક્ત્વા ફલાનિ ચ
 કર્તવ્યાનાંતિ મે પાર્થ !, નિશ્ચિતં મતમુત્તમમ્ ૬

કેટલાક ખુદ્ધિમાનો બધાં કર્મો દોષવાળાં હોવાથી
 તજવા યોગ્ય છે એમ કહે છે, અને કેટલાક બીજાઓ યજ્ઞ,
 દાન અને તપરૂપ કર્મ તજવા યોગ્ય નથી એમ કહે છે. ૩
 હે ભરતોમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! આ છોડી દેવાની
 (ત્યાગની) બાબતમાં મારે નિશ્ચય સાંભળ. હે પુરુષોમાં
 વાઘ સમાન અર્જુન ! અરેખર (નકકો) ત્યાગ ત્રણ પ્રકારનો
 કહ્યો છે. ૪

યજ્ઞ, દાન અને તપરૂપ કર્મ તજવા યોગ્ય નથી, તે
 તો કરવા યોગ્ય છે. યજ્ઞ, દાન અને તપ—એ તો ખુદ્ધિમાનો-
 ને પવિત્ર કરનારા છે. ૫

વળી એ કર્મો પણ સંગ (પ્રીતિ) અને ક્રાંત તજીને
 કરવા યોગ્ય છે એવું, હે પાર્થ ! મારું નિશ્ચિત અને ઉત્તમ
 મત છે. ૬

નિયતસ્ય તુ સંન્યાસઃ, કર્મણો નાપપદ્યતે ।
 મોહાત્તસ્ય પરિત્યાગઃ, તામસઃ પરિકીર્તિતઃ ૭
 દુઃસ્વમિત્યેવ યત્કર્મ, કાયક્લેશભયાત્યજેત્ ।
 સ કૃત્વા રાજસં ત્યાગં, નૈવ ત્યાગફલં લભેત્ ૮
 કાર્યમિત્યેવ યત્કર્મ, નિયતં ક્રિયતેઽર્જુન ! ।
 સંગં ત્યક્ત્વા ફલં ચૈવ, સત્યાગઃ સાત્ત્વિકો મતઃ
 ન દ્વેષ્યકુશલં કર્મ, કુશલે નાનુષજ્જતે ।
 ત્યાગી સત્ત્વસમાવિષ્ટો, મેધાવી લિન્નસંશયઃ ૧૦

હવે રોજ કરવાના કર્મના સંન્યાસ કરવો ઘટતા નથી. મોહથી તેનો પરિત્યાગ કરવો તે તામસ ત્યાગ કહેવાયો છે. ૭

કાયાના કલેશના ભયથી નિત્ય કર્મને જે તજે છે, તે પુરુષ, એ પ્રકારનો રાજસ ત્યાગ કરીને ત્યાગના ફળને ન જ મેળવે. ૮

‘કરવા યોગ્ય જ છે,’ એમ માનીને, હે અર્જુન ! શાસ્ત્રે કહેલું જે નિત્ય કર્મ, સંગને અને ફળને ત્યજીને જ કરાય છે, તે ત્યાગ સાત્ત્વિક માનેલો છે. ૯

શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો, બુદ્ધિમાન અને સંશય વિનાનો ત્યાગી પુરુષ, અકુશળ (કલ્યાણ નહિ કરનારા) કર્મનો દ્વેષ કરતો નથી, તેમ કુશળ (કલ્યાણ કરનારા) કર્મમાં પ્રીતિ કરતો નથી. ૧૦

ન હિ દેહમૃતા શક્યં, ત્યક્તું કર્માણ્યશેષતઃ ।
 યસ્તુ કર્મફલત્યાગી, સ ત્યાગીત્યભિધીયતે ૧૧
 અનિષ્ટમિદં મિશ્રં ચ, ત્રિવિધં કર્મણઃ ફલમ્ ।
 ભવત્યત્યાગિનાં પ્રેત્ય, ન તુ સંન્યાસિનાં ક્વચિત્
 પંચૈતાનિ મહાબાહો !, કારણાનિ નિબોધ મે ।
 સાંખ્યે કૃતાંતે પ્રોક્તાનિ, સિદ્ધયે સર્વકર્મણામ્
 અધિષ્ઠાનં તથા કર્તા, કરણં ચ પૃથગ્વિધમ્ ।
 વિવિધાશ્ચ પૃથક્ચેષ્ટાઃ, દૈવં ચૈવાત્ર પંચમમ્ ૧૪

અટલા માટે દલાખમાના પુરુષ, કંઈ પણ બાકી ન રહે
 એવી રીતે સર્વ કર્મો તણ શકતો નથી; માટે (કર્મને તજે છે
 તે નહીં, પણ) જે કર્મનાં ફળને તજે છે તે ત્યાગી કહેવાય છે.

ત્યાગ નહિ કરનાર અજ્ઞાનીઓને અનિષ્ટ (ખરાબ),
 ઈષ્ટ (સારું) અને મિશ્ર (ભેળસેળવાળું) એમ ત્રણ પ્રકારનું
 કર્મનું ફળ મરણ પછી મળે છે, પરંતુ સંન્યાસીઓને કદી
 પણ મળતું નથી. એટલે ફળ ભોગવવું પડતું નથી. ૧૨

હે મોટા બાહુવાળા અર્જુન ! સર્વ કર્મની સિદ્ધિને
 માટે, કર્મની સમાપ્તિવાળા વેદાંતમાં આ જે પાંચ કારણો
 કહેલાં છે તે તું મારી પાસેથી સાંભળ. ૧૩

અધિષ્ઠાન^૧ તથા કર્તા^૨ અને નાના પ્રકારનું કરણ,^૩
 વળી નાના પ્રકારની જીદી જીદી ચેષ્ટા^૪, તેમ જ એ કારણોમાં
 પાંચમું દેવ^૫ છે. ૧૪

શરીરવાદ્દમનોભિર્યત્, કર્મ પ્રારમ્ભતે નરઃ ।
 ન્યાય્યં વા વિપરીતં વા, પંચૈતે તસ્ય હેતવઃ ૧૫
 તત્રૈવં સતિ કર્તાર-માત્માનં કેવલં તુ યઃ ।
 પશ્યત્યકૃતબુદ્ધિત્વાત્, ન સ પશ્યતિ દુર્મતિઃ ॥
 યસ્ય નાહંકૃતો ભાવો, બુદ્ધિર્યસ્ય ન લિપ્યતે ।
 હત્વાપિ સ ઇમાંલ્લોકાન્, ન હંતિ ન નિબદ્ધયતે
 જ્ઞાનં જ્ઞેયં પરિજ્ઞાતા, ત્રિવિધા કર્મચોદના ।
 કરણં કર્મ કર્તૈતિ, ત્રિવિધઃ કર્મસંગ્રહઃ ॥૧૮॥

શરીર, વાણી અને મનવડે માણુસ જે વિહિત
 અથવા નિષિદ્ધ કર્મ કરે છે, તેનાં એ પાંચ કારણો છે. ૧૫

ત્યાં-એટલે સર્વ કર્મમાં-એ પ્રમાણે અધિષ્ઠાનાદિ
 પાંચ કારણો કર્તા હોવા છતાં, જે પુરુષ શુદ્ધ આત્માને જે
 કર્તા બુદ્ધિ છે (માને છે) તે દુર્મતિ પોતાની સંસ્કાર વગરની
 બુદ્ધિના પરિણામે જોતો નથી-એટલે સમજતો નથી. ૧૬

જેને “મેં કર્યું” એવો અહંભાવ નથી ને જેની બુદ્ધિ
 લેપાતી નથી તે પુરુષ, આ લોકોને હણીને પણ હણતો નથી
 તથા બંધાતો નથી. ૧૭

જ્ઞાન, જ્ઞેય અને પરિજ્ઞાતા-એ ત્રણ પ્રકારની કર્મની
 પ્રવૃત્તિ છે, અને કરણ, કર્મ તથા કર્તા-એ ત્રણ પ્રકારનો
 કર્મનો આશ્રય છે. ૧૮

જ્ઞાનં કર્મ ચ કર્તા ચ, ત્રિધૈવ ગુણભેદતઃ ।
 પ્રોચ્યતે ગુણસંખ્યાને, યથાવચ્છ્રુણુ તાન્યપિ ૧૯
 સર્વભૂતેષુ યેનૈકં, ભાવમવ્યયમીક્ષતે ।
 અવિભક્તં વિભક્તેષુ, તજ્ઞાનં વિદ્ધિ સાત્ત્વિકમ્
 પૃથક્ત્વેન તુ યજ્ઞાનં, નાનાભાવાન્પૃથગ્વિધાન્ ।
 વેત્તિ સર્વેષુ ભૂતેષુ, તજ્ઞાનં વિદ્ધિ રાજસમ્ ૨૧
 યત્તુ કૃત્સ્ત્રવદેકસ્મિન્, કાર્યે સક્તમદ્દૈતુકમ્ ।
 અતત્ત્વાર્થવદત્પંચ, તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥૨૨॥

જ્ઞાન અને કર્મ તથા કર્તા-એ ગુણભેદથી સાંખ્ય
 શાસ્ત્રમાં ત્રણ પ્રકારે જ કહેવાય છે; તેમને પણ બરાબર
 સાંભળી લે. ૧૯

જે જ્ઞાનવડે જુદા જુદા સર્વ ભૂતોમાં (પ્રાણીઓમાં)
 એક અવિભક્ત અવ્યય ભાવને (પુરુષ) જુએ છે, તે જ્ઞાનને
 તું સાત્ત્વિક જાણ. ૨૦

વળી સર્વ ભૂતોમાં જે જ્ઞાનવડે પુરુષ જુદી જુદી રીતે
 જુદા જુદા ભાવોને જાણે છે, તે જ્ઞાનને તું રાજસ જાણ. ૨૧

વળી જે જ્ઞાન, એક જ કાર્યમાં પરિપૂર્ણ અર્થની
 માફક નિશ્ચયવાળું છે, યુક્તિવિનાનું છે, તત્ત્વાર્થશૂન્ય
 તથા અલ્પ છે, તે જ્ઞાનને શિષ્ટ પુરુષોએ તામસ કહ્યું છે. ૨૨

નિયતં સંગરહિત-મરાગદ્વેષતઃ કૃતમ્ ।

અફલપ્રેપ્સુના કર્મ, યત્તત્સાત્ત્વિકમુચ્યતે ૨૩

યત્તુ કામેપ્સુના કર્મ, સાહંકારેણ વા પુનઃ ।

ક્રિયતે બહુલાયાસં, તદ્રાજસમુદાહૃતમ્ ॥૨૪॥

અનુબંધં ક્ષયં હિંસા-મનપેક્ષ્ય ચ પૌરુષમ્ ।

મોહાદારમ્બ્યતે કર્મ, યત્તત્તામસમુચ્યતે ॥૨૫॥

મુક્તસંગોઽનહંવાદી, ધૃત્યુત્સાહમમન્વિતઃ ।

સિદ્ધ્યસિદ્ધ્યોર્નિર્વિકારઃ, કર્તા સાત્ત્વિકઃ ઉચ્યતે

ફળની ઇચ્છા નહિ રાખનારા પુરુષે રાગ અને દ્વેષ વિના સંગ રહિત એવું જે નિત્યકર્મ કર્યું, તે કર્મ સાત્ત્વિક કહેવાય છે. ૨૩

વળી સકામી તથા અહંકારવાળો પુરુષ, જે બહુ ક્લેશ આપનારું કર્મ કરે છે, તેને રાજસ કહ્યું છે. ૨૪

જેમાં પાછળથી બંધન થાય, જેમાં શક્તિનો ક્ષય થાય, જેમાં કોઈ પણ પ્રકારે હિંસા થાય, અને પોતાની કામ પુરું કરવાની શક્તિનો વિચાર કર્યા વગર જે કર્મ મોહથી આરંભાય છે તે કર્મ તામસ કહેવાય છે. ૨૫

સંગથી મુક્ત એટલે નિષ્કામ, પોતાને કર્તા નહિ કહેનારો, ધીરજ અને ઉત્સાહવાળો, સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ-માં વિકાર નહિ પામવાવાળો કર્તા તે સાત્ત્વિક કહેવાય છે. ૨૬

રાગી કર્મફલપ્રેપ્સુ-લ્લેબ્યો હિંસાત્મકોઽશુચિઃ ।

હર્ષશોકાન્વિતઃ કર્તા, રાજસઃ પરિકીર્તિતઃ ૨૭

અયુક્તઃ પ્રાકૃતઃ સ્તબ્ધઃ, શઠો નૈષ્કૃતિકોઽલસઃ

વિષાદો દીર્ઘસૂત્રો ચ, કર્તા તામસ ઉચ્યતે ૨૮

બુદ્ધેર્ભેદં ધૃતેશ્ચૈવ, ગુણતસ્ત્રિવિધં શૃણુ ।

પ્રોચ્યમાનમશેષેણ, પૃથક્ત્વેન ધનજય ! ॥૨૯॥

પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ, કાર્યાકાર્યે ભયાભયે ।

બંધં મોક્ષં ચ યા વેત્તિ, બુદ્ધિઃ સા પાર્ય ! સાત્ત્વિકી

મમતાવાળો, કર્મેના ફળની ઇચ્છા રાખનાર, લોભી,
પારકાને પીડા કરનારો, અપવિત્ર, હર્ષશોકવાળો કર્તા
રાજસ કહેવાય છે. ૨૭

અયુક્ત (ચયળ ચિત્તવાળો), પ્રાકૃત (નાદાન), જડ,
શઠ, પારકાને નુકસાન કરનાર, આળસુ, વિષાદી (હંમેશનો
રોતલ), દીર્ઘસૂત્રો (મંત્ર) કર્તા તામસ કહેવાય છે. ૨૮

હે ધનંજય અર્જુન ! બુદ્ધિના અને ધીરજના શુભવડે
થયેલા ત્રણ પ્રકારના સંપૂર્ણ ભેદને તું વિવેકથી સાંભળ. ૨૯

પ્રવૃત્તિને અને નિવૃત્તિને, કાર્યને અને અકાર્યને,
તથા ભયને અને અભયને, તથા બંધને અને મોક્ષને જે
બુદ્ધિ જાણે છે તે, બુદ્ધિ હે પાર્ય ! સાત્ત્વિકી છે. ૩૦

યયા ધર્મમધર્મં ચ, કાર્યં ચાકાર્યમેવ ચ ।
 અયથાવત્પ્રજાનાતિ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ ! રાજસી ॥
 અધર્મં ધર્મમિતિ યા, મન્યતે તમસાવૃતાઃ ।
 સર્વાર્થાન્ વિપરીતાંશ્ચ, બુદ્ધિઃ સા પાર્થ ! તામસી
 ધૃત્યા યયા ધારયતે, મનઃપ્રાણેન્દ્રિયક્રિયાઃ ।
 યોગેનાવ્યભિચારિણ્યા, ધૃતિઃ સા પાર્થ ! સાત્ત્વિકી
 યયા તુ ધર્મકામાર્થાન્, ધૃત્યા ધારયતેઽર્જુન ! ।
 પ્રસંગેન ફલાકાંક્ષી, ધૃતિઃ સા પાર્થ ! રાજસી

જે બુદ્ધિવડે ધર્મને તથા અધર્મને, તેમ જ કાર્યને
 અને અકાર્યને ખોટી રીતે જાણે છે, તે બુદ્ધિ, હે પાર્થ !
 રાજસી છે. ૩૧

અજ્ઞાનથી ઢંકાયેલી જે બુદ્ધિ, અધર્મ તે ધર્મ છે એમ
 તથા બીજા સર્વ અર્થોને ઊલટા માને છે તે બુદ્ધિ, હે પાર્થ !
 તામસી છે. ૩૨

યોગવડે વ્યભિચાર વગરની અચલિત એવી જે
 વૃત્તિવડે મન, પ્રાણ અને ઈન્દ્રિયોની ક્રિયા ધારણ કરે છે, તે
 ધૃતિ, હે પાર્થ ! સાત્ત્વિકી છે. ૩૩

વળી હે અર્જુન ! જે ધૃતિવડે પુરુષ ધર્મ, કામ અને
 અર્થને ધારણ કરે છે અને પ્રસંગને લઈને ઈચ્છાવાળો થાય
 છે, તે ધૃતિ, હે પાર્થ ! રાજસી છે. ૩૪

યયા સ્વપ્નં ભયં શોકં, વિષાદં મદમેવ ચ ।
 ન વિમુંચતિ દુર્મેધા, ધૃતિઃ સા પાર્થ ! તામસી
 સુખં ત્વિદાર્ણીં ત્રિવિધં, શૃણુ મે ભરતર્ષભ ! ।
 અભ્યાસાદ્રમતે યત્ર, દુઃખાંતં ચ નિગચ્છતિ ૩૬
 યત્તદગ્રે વિષમિવ, પરિણામેઽમૃતોપમમ્ ।
 તત્સુખં સાત્ત્વિકં પ્રોક્ત-માત્મબુદ્ધિપ્રસાદજમ્ ૩૭
 વિષયેન્દ્રિયસંયોગાદ્, યત્તદગ્રેઽમૃતોપમમ્ ।
 પરિણામે વિષમિવ, તત્સુખં રાજસં સ્મૃતમ્ ૩૮

જે ધૃતિવડે સ્વપ્ન, નિદ્રા, ભય, શોક, વિષાદ અને
 મદને દુર્બુદ્ધિવાળો પુરુષ કદાચિત્ નથી છોડતો, તે ધૃતિ,
 હે પાર્થ ! તામસી છે. ૩૫

વળી હે અર્જુન ! હવે ત્રણ પ્રકારનાં સુખને તું
 મારાથી સાંભળ, જે સુખમાં પુરુષ અભ્યાસથી (ફરી ફરી)
 આનંદ કરે છે અને દુઃખના અંતને પામે છે. ૩૬

જે સુખ આરંભમાં વિષ જેવું પણ પરિણામે
 અમૃત જેવું છે, તે આત્મબુદ્ધિના (પોતાની નિર્મળ
 બુદ્ધિના) પ્રસાદથી ઉત્પન્ન થએલું સુખ સાત્ત્વિક કહેલું છે. ૩૭

જે સુખ વિષય અને ઇન્દ્રિયના સંયોગથી ઉપજેલું
 છે, જે આરંભમાં અમૃતના જેવું અને પરિણામે વિષ જેવું
 છે, તે સુખને રાજસ કહેલું છે. ૩૮

યદગ્રે ચાનુબંધે ચ, સુખં મોહનમાત્મનઃ ।
 નિદ્રાલસ્ય પ્રમાદોત્થં, તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥૩૯॥
 ન તદસ્તિ પૃથિવ્યાં વા, દિવિ દેવેષુ વા પુનઃ ।
 સત્ત્વં પ્રકૃતિજૈર્મુક્તં, યદેભિઃ સ્યાત્ત્રિભિર્ગુણૈઃ ૪૦
 બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં, શૂદ્રાણાં ચ પરંતપ ! ।
 કર્માણિ પ્રવિભક્તાનિ, સ્વભાવપ્રભવૈર્ગુણૈઃ ૪૧
 શમો દમસ્તપઃ શૌચં, ક્ષાંતિરાર્જવમેવ ચ ।
 જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિકયં, બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ૪૨

જે સુખ આરંભમાં તથા પરણામમાં બુદ્ધિને મોહ
 ઉપજાવનારું છે તથા નિદ્રા, આળસ અને પ્રમાદથી ઉત્પન્ન
 થયેલું છે, તે સુખને તામસ કહેલું છે. ૩૯

પૃથ્વીમાં કે સ્વર્ગમાં અથવા તો દેવ લોકોમાં એવું
 એકે સત્ત્વ નથી કે જે આ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થએલા ત્રણ
 ગુણોથી મુક્ત હોય. ૪૦

ચાર વર્ણોનાં ભિન્ન ભિન્ન કર્મો:-

હે પરંતપ અર્જુન ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યોનાં તથા
 શૂદ્રોનાં કર્મો સ્વભાવથી ઉપજેલા ગુણોવડે કરીને ભિન્ન ભિન્ન છે.

મનને તાબે રાખવું, ઇન્દ્રિયોને તાબે રાખવી, તપ
 કરવું, પવિત્રતા, ક્ષમા, સરળતા રાખવી, તેમ જ જ્ઞાન,
 વિજ્ઞાન બાળવું ને આસ્તિકપણું રાખવું એ બધા સ્વભાવથી
 થએલાં બ્રાહ્મણનાં કર્મ છે. ૪૨

શૌર્યે તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્યં,યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનમ્ ।
 દાનમીશ્વરભાવશ્ચ, ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્ ૪૩
 કૃષિગોરક્ષવાણિજ્યં, વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજમ્ ।
 પરિચર્યાત્મકં કર્મ, શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજમ્ ૪૪
 સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ, સંસિદ્ધિં લભતે નરઃ ।
 સ્વકર્મનિરતઃ સિદ્ધિં, યથા વિંદતિ તચ્છુણુ ૪૫
 યતઃ પ્રવૃત્તિર્ભૂતાનાં, યેન સર્વમિદં તતમ્ ।
 સ્વકર્મણા તમભ્યર્ચ્ય, સિદ્ધિં વિંદતિ માનવઃ ૪૬

શૂરવીરતા, તેજ, ધૃતિ, ચતુરાઈ તથા યુદ્ધમાંથી નાસી નહિ
 જેવું, દાન અને ઈશ્વરભાવ-એ સ્વભાવથી થએલાં ક્ષત્રિયનાં કર્મ છે.

ખેતી, ગાયનું રક્ષણ અને પાલન અને વેપાર કરવો,
 એ સ્વભાવથી ઉપજેલાં વૈશ્યનાં કર્મ છે; તથા સેવા રૂપ કર્મ
 શૂદ્રનું સ્વભાવથી ઉપજેલું કર્મ છે. ૪૪

પોતપોતાના કર્મમાં તત્પર (દક્ષ) પુરુષ સારી રીતે
 સિદ્ધિને પામે છે. પોતાના કર્મમાં તત્પર પુરુષ જેવી રીતે
 સિદ્ધિને પામે છે તે રીતિ તું સાંભળ. ૪૫

જેનાથી ભૂતોની (પ્રાણી માત્રની) ઉત્પત્તિ થાય છે,
 જેનાવડે આ સર્વ વ્યાપ્ત છે, તે અંતર્યામી ઈશ્વરને પોતાના
 કર્મવડે આરાધીને મનુષ્ય (અંતઃકરણી) સિદ્ધિને પામે છે—
 તત્ત્વજ્ઞાન મેળવે છે. ૪૬

શ્રેયાન્ સ્વધર્મો વિગુણઃ, પરધર્માત્સ્વનુષ્ઠિતાત્ ।
 સ્વભાવનિયતં કર્મ, કુર્વન્નાપ્રોતિ કિલ્બિષમ્ ૪૭
 સહજં કર્મ કૌતેય !, સદોષમપિ ન ત્યજેત્ ।
 સર્વારંભા હિ દોષેણ, ધૂમેનાગ્નિસ્તિવાવૃતાઃ ॥૪૮॥
 અસક્તબુદ્ધિઃ સર્વત્ર, જિતાત્મા વિગતસ્પૃહઃ ।
 નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિં પરમાં, સંન્યાસેનાધિગચ્છતિ ૪૯
 સિદ્ધિં પ્રાપ્તા ય યા બ્રહ્મ, તથાપ્રોતિ નિબોધ મે ।
 સમાસેનૈવ કૌતેય !, નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય યા પરા ૫૦

સારી રીતે અનુષ્ઠાન કરેલા પરધર્મે કરતાં ગુણુ
 વિનાનો સ્વધર્મ શ્રેષ્ઠ છે. સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલું કર્મ કરતો
 પુરુષ પાપને પામતો નથી. ૪૭

હે કુંતીપુત્ર અર્જુન ! સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલું કર્મ દોષવાળું
 હોય તો પણ તે તજવું નહિ, કેમકે જેમ અગ્નિ ધૂમાડાવડે ઢંકા-
 યલો છે તેમ સર્વધર્મો, કર્મા કોઈ ને કોઈ દોષવડે ઢંકાયેલાં છે.

સર્વ સ્થળે આસક્તિ રહિત બુદ્ધિવાળો, મનને વશ
 કરનારો, કોઈ પણ જાતની ઇચ્છા વિનાનો (નિઃસ્પૃહ) પુરુષ,
 સંન્યાસ વડે નિષ્કામકર્મ—વડે પ્રાપ્ત થતી પરમ સિદ્ધિને
 પામે છે. ૪૯

(આ પ્રકારે) સિદ્ધિ પામેલો પુરુષ જે પ્રકારે બ્રહ્મને
 પામે છે તે પ્રકારને અને જ્ઞાનની જે શ્રદ્ધ નિષ્ઠા—સ્થિતિ છે
 તે, હે કૌતેય ! તું મારી પાસેથી સંશ્લેષમાં જ સમજી લે. ૫૦

બુદ્ધ્યા વિશુદ્ધ્યા યુક્તો, ધૃત્યાત્માનં નિયમ્ય ચ ।
 શબ્દાદીન્વિષયાંસ્ત્યક્ત્વા, રાગદ્વેષૌ વ્યુદસ્ય ચ
 વિવિક્તસેવી લઘ્વાશી, યતવાકાયમાનસઃ ।
 ધ્યાનયોગપરો નિત્યં, વૈરાગ્યં સમુપાશ્રિતઃ ॥
 અહંકારં બલં દર્પં, કામં ક્રોધં પરિગ્રહમ્ ।
 વિમુચ્ય નિર્મમઃ શાંતો, બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ૫૩
 બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા, ન શોચતિ ન કાંક્ષતિ ।
 સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ, મદ્ગત્તિં લભતે પરામ્ ॥૫૪॥

અત્યંત વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળો પુરુષ, ધૈર્યવડે શરીરાદિને નિય-
 મમાં લાવીને તથા શબ્દાદિ વિષયોને ત્યજીને અને રાગદ્વેષને
 છોડી દઈને (બ્રહ્મના સાક્ષાત્કારને માટે સમર્થ થાય છે.) ૫૧

એકાન્ત સેવનારો, મિતાહારી, વાણી, શરીર અને
 મનને જીતનારો, નિત્ય ધ્યાનયોગમાં પરાયણ, અને વૈરા-
 ગ્યનો સારી રીતે આશ્રય કરી રહેલો પુરુષ (બ્રહ્મના
 સાક્ષાત્કાર માટે સમર્થ થાય છે). ૫૨

અહંકાર, બળ, દર્પ, કામ, ક્રોધ, પરિગ્રહ—એમને મૂકી
 દઈને નિર્મમ (મમતા વગરનો) અને શાંત પુરુષ બ્રહ્મના
 સાક્ષાત્કાર માટે સમર્થ થાય છે. ૫૩

બ્રહ્મરૂપ થયેલો ને પ્રસન્ન ચિત્તવાળો પુરુષ નથી
 શોક કરતો કે નથી ધ્રુષ્ટ કરતો; સર્વ ભૂતોમાં સમાનતા
 જોનારો પુરુષ પરા એવી મારી ભક્તિને પામે છે. ૫૪

ભક્ત્યામામભિજાનાતિ,યાવાન્યશ્ચાસ્મિતત્ત્વતઃ
 તતો માં તત્ત્વતો જ્ઞાત્વા, વિશતે તદનંતરમ્ ॥
 સર્વકર્માણ્યપિ સદા, કુર્વાણો મદ્યપાશ્રયઃ ।
 મત્પ્રસાદાદવાપ્રોતિ,શાશ્વતંપદમવ્યયમ્ ॥૫૬॥
 ચેતસા સર્વકર્માણિ, મયિ સંન્યસ્ય મત્પરઃ ।
 બુદ્ધિયોગમુપાશ્રિત્ય, મચ્ચિત્તઃ સતતં ભવ ॥૫૭॥
 મચ્ચિત્તઃ સર્વદુર્ગાણિ, મત્પ્રસાદાત્તરિષ્યસિ ।
 અથ ચેત્ત્વમહંકારાત, ન શ્રોષ્યસિ વિનંક્ષ્યસિ

જે પરિણામવાળો અને જે સ્વરૂપવાળો હું છું
 (મતલબ કે જેવો હું છું તેવો) એવા અને ભક્તિવડે જ્ઞાની
 પુરુષ તત્ત્વથી (જેવો હું તેવો) સાક્ષાત્કાર કરે છે. તે ભક્તિ-
 થી મને જેવો છું તેવો જાણીને ત્યાર પછી (દેહ પડ્યા પછી)
 મારામાં પ્રવેશ કરે છે. ૫૫

સર્વ કર્મોને હુમેશાં કરતો છતો પણ મારે શરણે
 આવેલો પુરુષ મારી કૃપાથી શાશ્વત અને અવ્યય પદને
 પામે છે. ૫૬

ચિત્તવડે સર્વ કર્મોને મારામાં સમર્પણ કરીને, મારે
 પરાયણ એવો તું, બુદ્ધિયોગનો આશ્રય લઈને સર્વદા મારે
 વિષે મનવાળો થા. ૫૭

મારે વિષે મનવાળો તું સર્વ દુસ્તર કામ ક્રોધાદિની
 અડચણોને મારી કૃપાથી તરી જઈશ. પણ તું અહંકારથી
 મારું વચન નહિ સાંભળે તો નાશ પામીશ. ૫૮

યદહંકારમાશ્રિત્ય, ન યાત્સ્ય ઇતિ મન્યસે ।
 મિથ્યૈષ વ્યવસાયસ્તે, પ્રકૃતિસ્ત્વાં નિયોક્ષ્યતિ ॥
 સ્વભાવજેન કૌંતેય !, નિવદ્ધઃ સ્વેન કર્મગા ।
 કર્તું નેચ્છસિ યન્મોહાત્, કરિષ્યસ્યવશોઽપિ તત્
 ઈશ્વરઃ સર્વભૂતાનાં, હૃદ્દેશેઽર્જુન તિષ્ઠતિ ।
 બ્રામયન્સર્વભૂતાનિ, યંત્રારૂઢાનિ માયયા ૬૧
 તમેવ શરણં ગચ્છ, સર્વભાવેન ભારત ! ।
 તત્પ્રસાદાત્પરાં શાંતિં, સ્થાનં પ્રાપ્સ્યસિ શાશ્વતમ્

અહંકારનો આશ્રય કરીને “હું યુદ્ધ નહિ કરું.”

એમ તું માનતો હોય તો તારો આ વ્યવસાય (હઠ) મિથ્યા છે, કેમકે તને તારો (ક્ષત્રિય) સ્વભાવ યુદ્ધમાં જોડશે. ૫૯

હે કૌંતેય ! સ્વભાવજન્ય (કુદરતી-નૈસર્ગિક)

પ્રેતાના કર્મવડે બંધાયેલો તું મોહથી જે યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતો નથી, તે તું પરવશ થઈને પણ યુદ્ધ કરીશ. ૬૦

યંત્ર ઉપર એસાડેલા પૂતળાની પેઠે સર્વ ભૂતો- (પ્રાણીઓ)ને માયાવડે ભ્રમણ કરાવતા ઈશ્વર, હે અર્જુન ! સર્વભૂતાના હૃદયદેશમાં રહે છે. ૬૧

હે ભારત-અર્જુન ! સર્વ ભાવવડે તે ઈશ્વરરૂપ શરણુ- ને જ પામ. તેની કૃપાથી પરા શાંતિને તથા શાશ્વત સ્થાનને તું પામીશ. ૬૨

इति ते ज्ञानमाख्यातं, गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
 विमृश्यैतदशेषेण, यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ६३॥
 सर्वगुह्यतमं भूयः, शृणु मे परमं वचः ।
 इष्टोऽसि मे दृढमिति, ततो वक्ष्यामि ते हितम्
 मन्मना भव मद्भक्तो, मद्याजी मां नमस्कुरु ।
 मामेवैष्यसि सत्यं ते, प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ६५
 सर्वधर्मान्परित्यज्य, मामेकं शरणं ब्रज ।
 अहं त्वा सर्वपापेभ्यो, मोक्षयिष्यामि मा शुचः

આ છાનામાં છાનું જ્ઞાન મેં તને કહ્યું, કાંઈ પણ બાકી
 ન રહે એવી રીતે એટલે પહેલેથી છેલ્લે સુધી તે જ્ઞાનને
 વિચારીને જેવી તારી મરણ હોય તેમ તું કર. ૬૩

સર્વથી અત્યંત ગુહ્ય એવા મારા ઉત્તમ વચનને તું
 ફરીને પણ સાંભળ; કેમકે તું મને અત્યંત વહાલો છે, તેથી
 તારા હિતને માટે હું ફરી ફરી તને કહું છું. ૬૪

મારે વિષે મનવાળો થા, મારો ભક્ત થા, મને પૂજ-
 નારો થા, અને મને નમસ્કાર કર. હું તારી પાસે સત્ય
 પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે તું મને જ પામીશ, (કારણ કે) તું મને
 પ્રિય છે. ૬૫

સર્વ ધર્મોનાં પરિત્યાગ કરીને મારું એક શરણ લે.
 હું તને (યુદ્ધનાં) સર્વ પાપોથી છોડાવીશ. તું શોક ન કર. ૬૬

इदं ते नातपस्काय, नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं, न च मां योऽभ्यसूयति
य इदं परमं गुह्यं, मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।

भक्तिं मयि परां कृत्वा, मामेवैष્યत्यસંશયઃ ૬૮

न च तस्मान्मनुष्येषु, कश्चिन्मे प्रियकृतमः ।

भविता न च मे तस्मा-दन्यः प्रियतरां भुवि ॥

अध्येष्यते च य इमं, धर्म्यं સંવાદમાવયોઃ ।

ज्ञानयज्ञેન તેનાહ-મિષ્ટઃ સ્યામિતિ મે મતિઃ ॥

તને કહેલું આ શાસ્ત્ર કદી પણ તારે ^૧તપરહિતને તથા
^૨અભક્તને તથા ^૩શ્રદ્ધા વગરનાને અને ^૪જે મારી અસૂચ્યા
(નિન્દા-અદેખાઈ) કરે છે તેને પણ કહેવા યોગ્ય નથી.
(ઉપદેશ કરવા યોગ્ય નથી.) ૬૭

મારામાં પરાભક્તિ કરીને, જે (ઉપદેશ આપનાર)
પુરુષ આ પરમ ગુહ્ય શાસ્ત્રને મારા ભક્તોમાં સ્થાપન કરશે,
તે મને જ પામશે એમાં સંશય જ નથી. ૬૮

વળી મનુષ્યોમાં તે પુરુષ કરતાં વધારે કોઈપણ મને
અતિશય પ્રીતિવાળો નથી અને થવાનો પણ નથી. તેમ જ
તે પુરુષ કરતાં બીજો પૃથ્વીમાં મને વધારે વહાલો પણ નથી. ૬૯

અને જે પુરુષ આપણા બેની વચ્ચે ચાલેલા સંવાદ-
રૂપ અને ધર્મરૂપ આ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરશે, તે પુરુષે
જ્ઞાનરૂપી યજ્ઞવડે મને પૂજેલો છે, એ પ્રકારે મારો
નિશ્ચય છે. ૭૦

શ્રદ્ધાવાનનસૂયશ્ચ, શૃણુયાદપિ યો નરઃ ।
સોપિમુક્તઃશુભાંલ્લોકાન્,પ્રાપ્નુયાત્પુણ્યકર્મણામ્
કચ્ચિદેતચ્છ્રુતં પાર્થ !, ત્વયંકાગ્રેણ ચેતસા ।

કચ્ચિદજ્ઞાનસંમોહઃ, પ્રણટસ્તે ધનંજય ! ॥૭૨॥
અર્જન ઉવાચ ।

નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લબ્ધા,ત્વત્પ્રસાદાન્મયાચ્યુત !
સ્થિતોઽસ્મિ ગતસંદેહઃ, કરિષ્યે વચનં તવ ૭૩
સંજય ઉવાચ ।

ઇત્યહં વાસુદેવસ્ય, પાર્થસ્ય ચ મહાત્મનઃ ।
સંવાદમિમમશ્રૌષ-મદ્ભુતં રોમહર્ષણમ્ ॥૭૪॥

શ્રદ્ધાવાન થઈને અને અસૂયા (ઈર્ષ્યા) રહિત થઈને
જે પુરુષ કેવળ આ શાસ્ત્ર સાંભળે છે, તે પણ મુક્ત થઈને
પુણ્યકર્મ કરનારાઓના શુભ લોકને પામે છે. ૭૧

હે પાર્થ ! તે એકાગ્ર ચિત્તે આ મારું કહેલું
સાંભળ્યું કે ? અને હે ધનંજય ! તારો અજ્ઞાનથી ઉપજેલો
સંમોહ નાશ પામ્યો કે ? ૭૨

અર્જુન બોલ્યા:—

હે અચ્યુત ! આપની કૃપાથી મેં સ્મૃતિ મેળવી છે, તેથી
મારો મોહ નાશ પામ્યો છે. સંદેહ વિનાનો હું સ્થિર થયો છું.
આપનું વચન પાળીશ. (તમારા કહ્યા પ્રમાણે ચાલીશ.) ૭૩
સંજય મૃતરાજૂને કહે છે:—

એ પ્રમાણે મહાત્મા વાસુદેવ અને અર્જુનના અત્યંત
વિસ્મયકારક અને રૂવાડાં ઉભાં કરે એવા સંવાદને મેં સાંભળ્યો છે.

વ્યાસપ્રસાદાચ્છ્રુતવા-નેતદુત્તમહં પરમ્ ।

યોગં યોગેશ્વરાત્કૃષ્ણાત્, સાક્ષાત્કથયતઃ સ્વયમ્
રાજન્સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય, સંગ્રાદમિમમદ્રુતમ્ ।

કેશવાર્જુનયોઃ પુણ્યં, હૃષ્યામિ ચ મુદુર્મુદુઃ ॥

તચ્ચ સંસ્મૃત્ય મંસ્મૃત્ય, રૂપમત્યદ્ભૂતં હરેઃ ।

વિસ્મયો મે મહાન્ રાજન્ ! હૃષ્યામિ ચ પુનઃપુનઃ

યત્ર યોગેશ્વાઃ કૃષ્ણો, યત્ર પાર્થો ધનુર્ધરઃ ।

તત્ર શ્રીર્વિજયો ભૂતિ-ર્ધ્રુવા નીતિર્માતર્મમ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतामूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रं
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे संन्यासयोगो नामाष्टादशोऽध्यायः॥१८॥

શ્રીરાજગવાન્ વ્યાસજીની કૃપાથી આ પરમ ગુરુ
(જ્ઞાનભક્તિયુક્ત કર્મ) યોગને યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ સ્વમુખે
કહેતા હતા ત્યારે મેં સાક્ષાત્ સાંભળ્યો. ૭૫

હે રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર ! શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનની વચ્ચે
આલેલા આ પુણ્યરૂપ અને અદ્ભુત સંવાદને સંભારી સંભા-
રીને હું વારંવાર હરખાઉં છું. ૭૬

અને હરિના તે અતિ અદ્ભુત રૂપને સંભારી સંભા-
રીને, હે રાજા ! મને મોટું આશ્ચર્ય થાય છે અને તેથી
વારંવાર આનંદ પણ થાય છે. ૭૭

જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ છે તથા જ્યાં ધનુષધારી
અર્જુન છે, ત્યાં શ્રી, વિજય, ભૂતિ અને નીતિ ધ્રુવ (અચળ)
છે, એવો મારો નિશ્ચય છે. ૭૮

ભોક્ષયોગ નામનો અઢારમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

વિદ્યાધનં સર્વધનપ્રધાનમ્ । ૧ । લોભઃ પાપસ્ય કાર-
 ણમ્ । ૨ । પ્રોષકારાય સતાં વિમુક્તવઃ । ૩ । વિદ્યાસમં
 નાસ્તિ શરીરભૂષણમ્ । ૪ । ચિન્તાસમં નાસ્તિ શરીર-
 શોષણમ્ । ૫ । સંપન્નો ચ વિપન્નો ચ મહત્તમૈકરૂપતા । ૬ ।
 સન્તોષ એવ પુરુષસ્ય પરં નિધાનમ્ । ૭ । નિયતં કુરુ કર્મ
 ત્વં । ૮ । નિઃસ્પૃહસ્ય તુષ્ઠં જગત્ । ૯ । યદ્યદાચરતિ શ્રેષ્ઠઃ,
 તત્તદેવેતરો જનઃ । ૧૦ । સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ, પરધર્મો
 મયાવહઃ । ૧૧ । ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે
 યુગે । ૧૨ । તરતિ શોકમાત્મવિત્ । ૧૩ । જ્ઞાનં ભારઃ
 ક્રિયાં વિના ॥ ૧૪ ॥

અર્થાં ધનોમાં વિદ્યાધન મુખ્ય છે. ૧. અતિ લોભ
 પાપનું મૂળ છે. ૨. સજ્જનોની વિજિતિ પદોપકારને આપેજ
 હોય છે. ૩. વિદ્યા સમાન શરીરનો કોઈ શણગાર નથી. ૪.
 ચિન્તા સમાન શરીરને શોષનાર બીજું કોઈ નથી. ૫. મહાન-
 જનો ચડતી કે પડતી દશામાં એકસરખા હોય છે. ૬.
 સંતોષ મનુષ્યનો પરમ ખજાનો છે. ૭. તારે તારું નક્કી થયેલું
 કામ કરવું. ૮. ધ્વિષ્ટા વગરના મનુષ્યને જગત તણખલા
 સમાન છે. ૯. શ્રેષ્ઠ માણસ જેમ વર્તે તેમજ બીજા લોકો
 પણ વર્તે. ૧૦. પોતાનો ધર્મ પાળતાં મરવું એ કલ્યાણકારક
 છે; બીજાનો ધર્મ પાળવો એ ભયંકર છે. ૧૧. ધર્મની
 સ્થાપના કરવા સારુ હું યુગયુગમાં આવતરું છું. ૧૨.
 આત્માને આજખનાર શોક કરતો નથી. ૧૩. ક્રિયા વિનાનું
 જ્ઞાન ભારરૂપ છે. ૧૪.

માધવબાગ ગીતા પાઠશાળાનો અઠવાડીયાનો કાર્યક્રમ

રવિવાર સવારે ૮:૩૦ થી ૧૦ (મું. સ.) ઉપનિષદ
રવિવાર સાંજે ૪ થી ૫ (મું. સ.) ભક્તિરસાયણ
સોમથી શુક્ર સાંજે ૬ થી ૭ (મું. સ.) ગીતાંજી
મંગળવાર સવારે ૮ થી ૯ (મું. સ.) પ્રહ્લાદસૂત્ર
બુધ, ગુરુ, શુક્ર „ ૮ થી ૯ (મું. સ.) ઉપનિષદ
શનિવાર „ ૮ થી ૯ (મું. સ.) યોગદર્શન

સ્રીઓ માટે જુદા દાદર તથા જુદી બેઠક છે.

સુદ્રક:-નટવરલાલ ઇન્દારામ દેસાઈ, બી.એ. “ગજરાતી” પ્રિન્સીપી-.

સાસુન બિહિડંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ.

મહાસક:-વે.સા.સં. શાસ્ત્રી વૈજનાથ લક્ષ્મણ આઠવલે, સી. પી. ટેકરીડ.

માધવબાગ, મુંબઈ નં. ૪.

